

Entz Géza

**Javaslat a Dehio rendszerű műemléki topográfiai kézikönyv programjának
a bevezetésére¹**

(Kézirat: 2004. 06. 27.)

Előzmények

A Műemlékvédelmi Szemle 2002/1. számában közli Somorjay Sélysette cikkét, amely a Kulturális Örökségvédelmi Hivatalnál (KÖH) folyó topográfiai kutatások helyzetéről ad rövid áttekintést.² Az írás alapjául az az előadás szolgált, amely az MTA Művészettörténeti Kutatóintézete (MTA MKI) és a KÖH Tudományos Igazgatósága által „A műemléki topográfia lehetőségei Magyarországon” címmel közösen rendezett egy napos tanácskozáson hangzott el 2002. november 9-én. Az értekezlet célja, mint olvassuk is, az volt, hogy a topográfiai kutatásokban érdekelték szélesebb körének bevonásával áttekintést adjon a szakterület utóbbi évtizedekben elért, és tegyék hozzá, nemegyszer publikálás hiányában nehezen felmérhető részeredményeiről, és lendületet adjon azoknak a meg-megújuló erőfeszítéseknek, amelyek a magyarországi műemléki topográfia komplex programjának újbóli megindítására irányulnak.

Utoljára hasonló tárgyú munkaértekezletre 1983. június 24-én került sor az MTA Művészettörténeti Kutatócsoport (MTA MKCs) szervezésében, amikor a Kutatócsoport mintegy Genthon István három kötetes magyarországi „kistopográfiájának”³ felújításaként, egy akkor, előzetes elképzelések szerint hét kötetesre, tehát bizonyos mértékig regionális összefüggésekben is elképzelt, az Országos Műemléki Felügyelőség keretében folyó Magyarország Műemléki Topográfiája munkálatait kiegészítő, attól azonban műfajilag és módszertanilag elkülönülő sorozat megindítását vette tervbe.⁴

¹ Az alábbiakban a Dehio-Handbuch Die Kunstdenkmäler Österreichs az osztrák Bundesdenkmalamt által kiadott műemléki topográfiai sorozat hazai adaptálására teszek javaslatot. A dolgozat első változata a főszerzőben hivatkozott, az MTA MKI és a KÖH által szervezett konferencián hangzott el 2002 november 19-én.

² Somorjay Sélysette: Topográfiai kutatások a Kulturális Örökségvédelmi Hivatalnál. Műemlékvédelmi Szemle 2002/1. 151-157.

³ Genthon István: Magyarország művészeti emlékei 1 Dunántúl, Budapest, 1959., Uő.: Magyarország művészeti emlékei 2 Duna-Tisza köze Tiszántúl Felsővidék, 1961., Magyarország művészeti emlékei 3 Zakariás G. Sándor: Budapest, Budapest, 1961.

⁴ Az 1983. június 23.-i munkaértekezlet meghívójához csatolt, Marosi Ernő és Varga Livia által jegyzett javaslat a következők szerint tagolta volna a sorozatot: 1. Budapest belső kerületei, 2. Budapest külső kerületei és Pest megye, 3. Győr-Sopron – Vas – Zala megye, 4. Baranya - Somogy – Tolna megye, 5. Veszprém –Komárom – Fejér megye, 6. Bács-Kiskun – Csongrád – Békés – Szolnok – Hajdú-Bihar megye, 7. Nógrád – Heves – Borsod-Abaúj-Zemplén - Szabolcs-Szatmár megye. A javaslat már figyelembe vette az értekezlet számára Lövei Pál által elkészített vitaanyag megállapításait.

Erre a kezdeményezésre azért érdemes utalni, mert az a történeti tudományok egyik alapdilemmájának az akkori időkben alkalmazott sajátos, és a topográfiai kutatások szempontjából is tanulságos megoldásához kapcsolódott. A forrásfeltáró alapkutatásoknak, ill. a szintetikus megközelítéseknek a helyes vagy kívánatos és a magyar tudománytörténetben ritkán kiegyensúlyozott viszonyáról van szó. Az MTA MKCs létrehozása 1969.-ben a kézikönyv sorozatban megtestesülő magyar művészettörténeti szintézis magalkotásának igényével függött össze, de úgy, hogy az intézmény egyszersmind a korábbi Művészettörténeti Dokumentációs Központ nagyléptékű és differenciált adatgyűjtési munkáját is korszerű, mai kifejezéssel, adatbázisba szervezett módon folytathassa.⁵ Erre a nagy összefoglalás érdekében is több alapvető szempontból szükség volt, így a szakma szinte egészét megmozgató munkálatok a korábbi kezdeményezéseket folytatva és új szempontok szerint bővítve, a műemléki topográfia további munkálatai szempontjából is megkerülhetetlen jelentőségű levéltári forrásfeltárást végeztek, és ezt részben az MKCs jól rendezett gyűjteményeiben, részben pedig forráskiadvány sorozatokban tették a további kutatás számára hozzáférhetővé.⁶

Itt jegyzem meg, hogy a levéltári regesztakészítést az 1950-es évek elejétől az akkor nagy lendületet vett topográfiai munkákkal összefüggésben, a hivatalos intézményi keretek változásától függetlenül az állami műemlékvédelem és az előbb a Művelődési Minisztérium, később a Magyar Tudományos Akadémia keretei között megvalósuló művészettörténeti alapkutatások gazdái évtizedeken keresztül szoros együttműködésben végezték. Ez a gyűjtési tevékenység voltaképpen máig nem zárult le, maradványaiban még ma is létezik, csak az alapcél, a művészettörténetileg és a műemléki topográfia szempontjából hasznosítható forrásanyag teljes körű, az egész országterületet lefedő módszeres feltárása kopott ki mögüle, remélhetőleg nem örökre.⁷ A levéltári forráskutatás és forráskiadás mellett a művészettörténeti kézikönyv programja szükségessé tette a Kárpát-medence egészét érintő nagyszabású műemlék és műtárgy fényképezési munkálatok megindítását is, amelynek eredményeképpen rövid idő alatt a félszáz ezer tételt jóval meghaladó topográfiai fényképgyűjtemény jött létre.

Ilyen és itt tovább nem részletezendő előzmények után a nyolcvanas évek elején természetes módon vetődött fel, hogy az MKCs Genthon István nyomdokain vállalja egy magyar „kistopográfia” megvalósítását. 1984.-ben meg is indult az első lépésben Veszprém – Komárom - Fejér megye ill. Budapest feldolgozására tervezett két kötet kutatási munkálatainak az előkészítése. Ehhez az Országos Műemléki Felügyelőség felhasználás, aktualizálás és korszerűsítés⁸ céljából rendelkezésre bocsátotta a munkatársai által még az előd intézményben (Múzeumok és Műemlékek országos Központja) az 1950-es évek első felében elkészített, de kiadatlan Komárom megyei kéziratot, Veszprém megyét illetően pedig

⁵ Az MTA MKCs céjairól, a kézikönyv program tudományos helyéről és eredményeiről az árpád-kori művészet értékelése kapcsán, de általános érvénnyel is vö.: Marosi Ernő: Az árpád-kori művészet és a Művészettörténeti Kutató Intézet. *Ars Hungarica* xxviii/1. (2000.) 5-17.

⁶ Az MKCs adattári és levéltári regeszta gyűjteményének fondjegyzékét ill. repertóriumát l.: András Edit és Pataki Gábor (szerk.): A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézetének Adattára A fondok jegyzéke és leírása. MTA Művészettörténeti Kutató Intézete Budapest, 2000. és Bibó István – Kerny Terézia – Serfőző Szabolcs: A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézetének Levéltári Regesztagyűjteménye Repertorium. MTA Művészettörténeti Kutató Intézete Budapest, 2001.

⁷ Erre vonatkozó rövid, de pontatlan utalást l. Bibó István – Kerny Terézia – Serfőző Szabolcs im. 9.

⁸ A Komárom megyei kézirat készítésekor az feldolgozandó objektumokat illetően 1870. körüli felső időhatárt vettek figyelembe, a „kistopográfia” elképzelése ebben a vonatkozásban már az 1960-as éveket tekintette irányadónak.

az anyaggyűjtés és a fényképezéssel egybekötött terepbejárás egyeztetett szervezésében állapodott meg a két intézmény. Fejér megyében az MKCs önállóan vállalta a munkát. Budapesten a feldolgozás módszertanának a kidolgozása volt az első feladat, amelyben Gábor Eszter és Ferkai András e célra készült tanulmányai és speciális anyaggyűjtése jelentette a kiinduló pontot.⁹ Mindezt bibliográfiai gyűjtés, településtörténetre, népi építészetre és más rész kérdésekre vonatkozó kutatások megrendelése ill. megvásárlása, kataszteri térképek átrajzoltatása, alaprajzok, metszetek stb. készíttetése és természetesen rendszeres terepbejárás egészítette ki.

Az 1995-1999. között zajló intenzív munka után, a rendszerváltozás időszakát követően a finanszírozási források teljesen elapadtak, így a vállalkozás többszöri kényszerű szünet közbejöttével, az 1998.-ban megjelentetett kilencszerzős Fejér megyei kötet¹⁰ sok más a magyar topográfiai kutatások megújítására irányuló kezdeményezéshez hasonlóan tényleges kibontakozása előtt kutatástörténeti emlékké vált. A megjelent kötetéről készült két, a topográfiai kutatás és tudományos műfaj lényegi kérdéseit érintő recenzióban felvetett szempontokat a projekt valamilyen formában történő újraindulása esetén lenne érdemes részletesen mérlegre tenni, ennek hiányában bármilyen vita eredménye csak a panaszok és jámbor óhajok megfogalmazásának már eddig is túl hosszú sorát bővítené egy újabb senki által nem hasznosítható tétellel.¹¹

A feladat

Az alapkérdés tehát egy jó másfélszáz éve újból és újból visszatérően, - mai és divatos, de a feladat komplexitását jól kifejező formulával élve -, *maga a projekt*. A közérdekű projekteknek pedig, piacgazdasági viszonyok közt, a tartalmi elemek mellett, olyan, a siker szempontjából elengedhetetlen, járulékos elemei is vannak, amelyek a kielégítő finanszírozás biztosítása érdekében a projekt társadalmi elfogadottságát, presztízsének megalapozását célozzák meg. Lényegében a megfelelő kommunikációról van szó, ennek taglalása azonban nem tárgy az írásomnak, csupán annak a megállapítására szorítokozom, hogy kommunikáció alkalmas termék nélkül nem képzelhető el. Az alkalmas termék pedig esetünkben nem lehet más mint valamelyik célszerűen kiválasztott és megformált topográfiai kiadványtípus sorozatának megindítása és első köteteinek megjelentetése a könyvpiacra. Abból, a most már több évtizedes tapasztalat által nyomatékosított körülményből kell kiindulni, hogy a Nyugat-Európa legtöbb országában ma is lendületesen és differenciált koncepcionális formákban folyó inventarizációs tevékenység hazai revitalizálása, kívánatos léptékének a kialakítása pusztán a legszűkebb szakmai keretek között maradó diskurzussal aligha érhető el. Más

⁹ Gábor Eszter a 19. század második fele és a 20. század eleje építészetének topográfiai feldolgozásáról készített módszertani tanulmányt, Ferkai András pedig ennek a projektnek a keretében kezdte meg Buda két világháború közötti villaépítészetének topográfiai gyűjtését. Vö.: Ferkai András: Buda építésze a két világháború között – művészeti emlékek. Budapest, 1995. 8.

¹⁰ Entz Géza Antal és Sisa József (szerk.): Fejér megye művészeti emlékei. The Historic Monuments of Fejér County. Székesfehérvár, 1988.

¹¹ A kötetet a topográfiai kutatás koncepcionális és módszertani kérdéseit felvető alapos, szerkesztési és leírási részletekbe menő kritikai észrevételekkel ismertette Somorjay Sélysette: Fejér megye művészeti emlékei. Szerkesztette Entz Géza Antal és Sisa József. Székesfehérvár 1998, 267 oldal, 56 ábra 116 kép. Művészettörténeti értesítő 191-194. Nem kevésbé tanulságos a másik gondos elemzésen alapuló ismertetés: Wehli Tünde: Fejér megye művészeti emlékei. The Historic Monuments of Fejér County. Szerk. Entz Géza Antal és Sisa József. Székesfehérvár, Magyar tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézet, Szent István Király múzeum és a szerzők, 1988. 267 l. 56 szöveggözüti ábra, 116 szöveggözüti fénykép. Ars Hungarica XXVII. (1999/2). 488-491.

szavakkal, a piac esetünkben nem olyan adottság, mint amilyenekkel, pl. az élelmiszerek, fűtőanyagok stb. esetében számolhatunk, hanem azt megfelelő aktivitással, sajátos marketing tevékenységgel létre kell hozni, a fogyasztói szükségletet meg kell teremteni. Itt azonban koránt sincsen arról szó, hogy valamiféle a topográfiai tevékenység klasszikus céljaitól idegen feladatot kellene vállalni. A széles közvélemény tájékoztatását, a kutatási eredményekhez való hozzáféréseinek biztosítását és ezen keresztül az értéktudatosság erősítését a műemlékvédelem mindig is alapfeladatának tekintette. Nem mintha a „társadalomnak” a széles közvéleménynek, az összes „műemlék” tulajdonosnak és (potenciális) (fel)használónak a műemlékekhez való általános viszonya bárhol könnyen alakítható lenne és Dvořák utópiája szerint végül is a műemlékvédelemben az állam közreműködését feleslegessé tenné¹², de ha a műemlékvédelmet hivatásszerűen és állami feladatként is művelők feladataikat források hiányában tartósan nem tudják a kor színvonalán elvégezni, az érvelés eszközei is kiesnek a kezükből.¹³

Mindez persze a szakember számára nyilvánvaló, beszélni róla mégis azért kell, mert a nálunk 1990-ben bekövetkezett történelmi fordulat óta, a műemlékvédelem területén általában, és annak tudományos hátterét illetően a mai napig nem sikerült a piacgazdaság által megkövetelt működési formákat kialakítani. Az okok, amelyeknek itt bővebb elemzésére itt nincs hely, elsősorban abban keresendők, hogy a társadalom a tágabb értelemben vett műemlékeink, vagyis az épített örökségünk értékeivel, azoknak az új viszonyok közti hasznosítási lehetőségeivel és ebben saját szerepével nincs tisztában, ezért az ezzel kapcsolatos elképzelések jórészt anakronisztikusak és használhatatlanul leegyszerűsítettek. Ilyen helyzetben a politika és a szakpolitika is alapvetően légüres térben mozog, az eredmény pedig az egyre kevesebb pénz és egyre kevesebb gondolat, a provincializálódás kreativitást felörlő, megállíthatatlannak tűnő folyamata. Ez a helyzet sem ismeretlen a mindenkor műemlékvédők előtt, hiszen a társadalom együttműködésének megnyerése mindig is vállalt feladataik közé tartozott, bár ennek technikáit negyven év paternalisztikus hatalomgyakorlás után kétségtelenül mindenkinek újra kell tanulni.

Ha a műemlékügy egészét illetően általános tájékoztatlanságról beszélhetünk, akkor még inkább így van ez az olyan részlet feladatokat illetően, mint a topográfia vagy inventartizálás. Manapság hova-tovább már csak a kutatásban közvetlenül résztvevők egyre szűkülő csapata van tisztában az ügy jelentőségével, és a tágabb szakma, pláne a rokontudományok területének képviselői alapvetően abban a tudatban élnek, hogy ezen a téren nálunk minden rendben van, javítani való szinte már nem is létezik. Ez a felfogás, és az (ön)megnyugtató

¹² A „művészeti topográfia” „pedagógiai missziójáról”, a népesség értéktudatosságára kifejtett hatásáról, az ehhez fűződő illúziókról és lehetőségekről vö.: Frodl-Kraft, Eva: Die österreichische Kunsttopographie. Betrachtungen sub specie fundatoris. Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege XXVIII. (1974.) 115. A szerző ennek kapcsán a kérdéskör filozófiai vétezettségű módszeres feldolgozására is felhívja a figyelmet, vö.: Paschke, U. K.: Die Idee des StadtDenkmals, Erlanger Beiträge zur Sprach- und Kunstwissenschaft, Bd. 45, Nürnberg, 1972. 50-55. Érdekes és további vizsgálódásra indító adalék a műemlékvédelem és a társadalom kapcsolatának régióként gyökeresen eltérő jellegéhez Éber László megjegyzése, amelyet az 1911-ben Salzburgban megtartott XII. német műemlékvédelmi nap (Tag für Denkmalpflege) alkalmából Paul Clemen bonni művészettörténész professzor előadásáról beszámolva ad elő: „Bajorországban nincs műemléki törvény – de szükség sincs reá, mert mind a hatóságok, mind a nép át vannak hatva a föladat jelentőségétől. A törvény nem lehet a műemlékek védelmének célja, hanem eszköze, és a hol a nép minden rétege készségesen támogatja a védelmi törekvéseket, a törvény fölösleges!” Éber László: A műemlékek kutatóinak XII. kongresszusa. (1911. szeptember) Archeológiai Értesítő Új folyam. XXXII. (1912.) 2.

¹³ Kitűnő példa erre a Somorjay Sélysette által idézett ózdi eset, im. 152. Ezzel kapcsolatban l. még Kristóf Ágnes: Történelmi környezet – a kitörés lehetősége (az Ózd-projekt) Műemlékvédelem XLVIII. (2004/2.) 101-109.

(hamis) tudat, hogy ezen a téren nincs érdemi, pláne sürgető teendő, „a szakemberek úgy is teszik a dolgukat”, tapasztalataim szerint a szakmai döntéshozók körében sem elszigetelt jelenség.

Meggyőződésem, hogy a vázolt patt helyzeten – ehhez az Európai Unió tagjaként minden korábbinál jobb *külső* lehetőségeink vannak – igenis *lehet* változtatni, *de csak akkor*, ha a *legszelesebb értelemben vett felhasználók* asztalára le tudjuk tenni a topográfiai kutatásoknak azt a tartalmában és formájában korszerű termékét vagy termékeit, amelyek mindenkit meggyőznek ennek a tevékenységnek a fontosságáról és mintegy kiprovokálják azt a hiányérzetet, amelyre építve siker reményében harcba lehet indulni a feladattal arányos és végre egyszer folyamatosan biztosított forrásokért.

Kik is azok a felhasználók? A teljesség igénye nélkül csak néhány a legfontosabbak közül: a művészettörténet és a társtudományok képviselői, a kulturálisan fogékony közvélemény, a műemlékvédelem napi teendőit ellátók a központi kormányzatnál és az önkormányzatoknál, a rendezési tervek készítői, a terület- és településfejlesztés, a vidékfejlesztés és turisztika, az ingatlangazdálkodás, közművelődés és oktatásügy, média stb. egymással is számtalan szálon összefüggő komplex köre. Már e rövid és tovább bővíthető felsorolásból is talán kitetszik, hogy a potenciális hasznosítók „megszólításával” és ennek segítségével az ügy – mai kifejezéssel – mediatizálásával, milyen jelentős erőket lehetne mozgósítani a topográfiai kutatások helyzetének, ma még csak kevesek által fontosnak tartott megszilárdítása érdekében.

A most már a konkrét teendőkre vonatkozó javaslatom megtétele előtt hasznos lehet a topográfiai műfaj hazai és nemzetközi története néhány tanulságának felvázolása.

A kutatástörténeti háttérről

A topográfiai kutatások központi jelentőségét a művészettörténet tudomány és a műemlékvédelem szempontjából e két szakterület intézményesülésének kezdeti pillanataitól kezdve evidenciaként kezelte mind a Magyar Tudományos Akadémia mind pedig az intézményes műemlékvédelem első hazai szervezeti keretét adó Műemlékek Ideiglenes Bizottsága. Mégis jó száz évvel az első,¹⁴ e felismerést rögzítő dokumentum megjelenése után Fülep Lajos a hazai korszerű topográfiai kutatások kései megindulását jelző Sopron és környéke műemlékei című kötet előszavában azt kellett megállapítsa, hogy "Nálunk a topográfiának idejére nagy, termésére ösztövért múltja van"¹⁵.

Az az óta eltelt fél évszázad minden tiszteletreméltó, szakmailag mégoly magas színvonalú eredménye és erőfeszítése ellenére nem sokat változtatott e sommás megállapítás érvényességén. A viszonyítási alap természetesen az elvégzendő feladat *egésze*, azaz a topográfiai regisztrálás szempontjából szóba jöhető teljes emléktanyag egységes szempontok szerinti feldolgozása, a dokumentáció gyűjteménybe való elhelyezése, a megfelelő adatbázis

¹⁴ Vö. egyebek közt Toldy Ferencnek a Magyar Tudományos Akadémia titkárának a felhívása a műemlékek védelmére és külföldi mintára „hű és díszes rajzmunkák” segítségével történő bemutatására. Idézi Marosi Ernő: A Magyar Tudományos Akadémia szerepe a régészet és művészettörténet kezdeteinél. In: A Magyar Tudományos Akadémia és a művészetek a XIX. században. Budapest, 1992. 86.

¹⁵ Fülep Lajos: Előszó. Sopron és környéke műemlékei. Írták Csatskai Endre et al. Akadémiai Kiadó Budapest, 1953. 8.

létrehozása, az eredmények könyvsorozat(ok)ban - és ma már más egyéb formákban is lehetséges - közzététele.

Itt jegyzem meg, hogy mindez 1918 után a magyar kutatás számára extraterritoriális feladatokat és más országok szakmai intézményeivel való együttműködést is előír, egyébként sok tekintetben hasonlóan a számunkra módszertanilag is irányadó német szaktudomány helyzetéhez.

A szóban forgó feladat egészét területi dimenzióban az országterület, tartalmi vonatkozásban pedig a művészettörténeti érdeklődés illetve a legtágabb értelemben vett műemléki értékvédelem szempontjából szóba jöhető ingatlanemlékek, illetve a hozzájuk történetileg kapcsolódó ingóságok *összessége* alkothatja.

Az (mű)emlék fogalmának filozófiai és (művészet)történeti megvitatásába természetesen most nem mehetünk bele, azonban témánk összefüggésében jelezni kell azt a szakmai konszenzust évező álláspontot, hogy a korszerű emlékfelfogás mind az eddigi magyar topográfiai munkák többségénél figyelembe vett *kronológiai felsőhatár*, mind pedig *műfaji spektrum* szempontjából a vizsgálandó objektumok körének lényegi kiterjesztését követeli meg. Tömören fogalmazva: a korszerű topográfia címszavait nem a műemlékjegyzék tételei kell, hogy adják, hanem az egyébként elkerülhetetlen válogatás és tipizálás alapját ma már nemcsak a riegli értelemben vett műemléki értékeknek a topográfiai regisztrálás idején fellelhető elméleti teljessége kell hogy képezze, hanem az inventarizáció figyelme együttesek, a nagyvárosok és a kultúrtáj kategóriáira is ki kell terjedjen. Csak így képzelhető el, hogy az inventarizációs tevékenység mind a tudományos kérdésfeltevések, mind pedig a műemléki értékvédelem szempontjából lényegi új eredményekhez vezessen el. Mivel, ahogy a német szakirodalomban ebben az összefüggésben gyakran idézett Theodor C. Müller írja: az inventarizáció korántsem csupán a tárgyat képező objektumok leltárszerű felsorolását jelenti, feladata szerint ugyanis „nem a mai összefüggéstelenség az, amit leírni érdemes, hanem az eredeti összefüggés.”¹⁶ (Bécs, 1960.). Mai épített környezetünknek és tartozékainak valamint a hozzá kapcsolódó kultúrtájnak a történeti rétegeit kell tehát dokumentálni és érzékelhetővé tenni, hogy aztán a topográfiát felhasználó számos tudományág és szakterület a maga kérdésfeltevései szempontjából szilárd alapokra támaszkodhasson.

Ha most e tekintetben a magyar tudományosságnak az elmúlt jó másfél évszázad során elért eredményeire tekintünk, csupán a legfontosabb mozzanatokot kiemelve egy mondatba sűrítve a következőt állapíthatjuk meg.

Az 1900-as évek fordulóján elkészült az egész akkori országterületet átfogó Gerecze Péter féle jegyzék, ezután néhány irattárban maradt koncepció következik, majd a Gerevich Tibor vezette MOB módszeres anyaggyűjtő munkálatai, amelyeknek eredményei a második világháború után Dercsényi Dezső kezdeményező és szervező tevékenysége révén vezettek el a Magyarország műemléki topográfiája c. mindenekelőtt az osztrák mintához igazodó és a nemzetközi színvonalhoz felzárkózni kívánó sorozat megindításához.

Az első, az esztergomi Keresztény Múzeum anyagát bemutató kötetet lényegi koncepciómódosítással követte a folytatás, amely az 1953. és 1986. között megjelentetett tizenegy kötetében, négy és fél megye, valamint a főváros budai kerületeinek a műemlék

¹⁶ Theodor C. Müller

állományát dolgozta fel¹⁷. Hogyha ehhez hozzávesszük az inkább hosszabb, mint rövidebb ideje különféle készültségi fokon várakozó ill. megszerkesztett kéziratokat, valamint a legutóbbi időben, ismét csak átmenetileg, némi lendületet vett kutatások eddigi eredményeit is, a *lege artis* topográfiai feldolgozással ill. anyaggyűjtéssel akkor sem közelítjük meg a mai ország terület ötven százalékát. És ez is természetesen – a legutóbbi évek kutatásai kivételével - csupán a regisztrált műemlékek körére terjed ki, időben 1880-at ritkán lépi túl, nem is szólva arról, hogy a már elkészült munkák is jelentős bővítésre és újrafeldolgozásra szorulnának.

A topográfiai kutatások nehézkessége, és lassú, esetenként irtózatosszerű előrehaladása, persze nemcsak az európai végeken ismert jelenség, hanem végig kíséri e műfaj egész történetét, így még annak klasszikus földjén Németországban ill. a német nyelvterületen is szükségképpen felmerült, noha sok tekintetben természetesen másról van szó ott, mint nálunk.

Ezt a problémát látva vetette fel Georg Dehio 1899.-ben szóban, majd 1900.-ban a drezdai művészettörténész napokon kidolgozott javaslat formájában egy olyan topográfiai sorozat elindítását, amely a lehető legtömörebb, szakmailag korrekt megfogalmazásban, értékelvű válogatás alapján, a helyszínen is használható zsebkönyv formátumban, belátható időn belül megvalósítható módon, szakembereknek és a szélesebb érdeklődő közönségnek egyaránt áttekinthető ad a német művészet topográfiájában feldolgozható egészéről. Az eredeti, a német szakirodalomban gyakran idézett javaslat így szólt: „A műemléki statisztikának vannak olyan feladatai, amelyeket a hivatalos inventáriumok nem oldanak meg. Ezért szükségünk van egy, a gyorsabb tájékozódást biztosító eszközre. Ezért egy olyan kézikönyv előállítását javaslom, amely a céljának megfelelően kisebb méretű, könnyen hordozható, szerkezetét tekintve olyan jól áttekinthető, amennyire csak lehetséges, az íróasztalon és utazás közben egyaránt kényelmesen használható. A következmény: viszonylag korlátozott anyagfelhasználás, feszes kifejezésmód.”¹⁸

Dehio kezdeményezésének alapvető célja tehát az volt, hogy olyan művet (néhány kötetes könyvsorozatot) adjon a szakemberek és minden érdeklődő kezébe, amelynek segítségével nagyobb nehézség nélkül *átfogó* képet lehet alkotni a német művészet *egészéről*, vagy – tegyük hozzá - akár *regionális sajátosságairól*.

Kezdeményezését tett követte és sikeres lobbizás után 1905-1912. között öt kötetben, tájegységenkénti felosztásban Dehio megjelentette a teljes német területet lefedő sorozatát. A rendkívüli személyes munkateljesítmény mellett, ezt az tette lehetővé, hogy abban az időben már több mint száz német topográfiai kötet állt rendelkezésére. A könyvsorozat azóta – tartalmilag többször megújított formában, de a fennebb jelzett alapelvektől el nem térve változatlanul népszerű Németországban és különféle változatokban néhány más országban is. Az első sorozat 1944-ig volt forgalomban és kötetenként három-hét, többségében bővített újrakiadást ért meg. 1935-1964 között az Ernst Gall tizenegy kötetes terjedelemben jelentette meg a folytatást, a települések alfabetikus sorrendjéhez igazodó szerkezetet kulturföldrajzi régiókra történő tagolással váltva fel. 1964-től az alfabetikus szerkesztési elvre visszatérve, most már több mint 25 kötetre tagolva adja ki a sorozatot a Dehio Vereinigung. A kutatási tevékenységet természetesen a szövetségi költségvetés támogatja. Megemlítendő az is, hogy

¹⁷ A sorozat darabjai, zárójelben a megjelenés dátuma: I. Esztergom műemlékei 1. rész, Múzeumok, Kincstár, könyvtár, (1948.); II. Győr-Sopron megye (1953. 2. kiad. 1956.); III. Nógrád megye (1954.); IV. Budapest 1. rész (1955.) V. Pest megye (1958.); VI. Budapest 2. rész (1962.) VII-IX. Heves megye (1969., 1972., 1978.); X-XI. Szabolcs-Szatmár megye (1986., 1987.)

¹⁸ A sorozat történetéről l. Georg Dehio (1850-1932) 100 Jahre Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler. Deutscher Kunstverlag München Berlin, 2000. c. tanulmánykötet. Az idézet helye: Erster Tag für Denkmalpflege. Dresden, 24 und 25. September 1900. Berlin 1900. 31.

1965-1990. között Edgar Lehmann irányításával a nyugat–német kiadóval egyeztetett módon Kelet-Németország anyagát hat kötetben adták ki, többszöri újrakiadással¹⁹.

A „nagy inventárium” egyre igényesebb, de hozzáférhető eredményt egyre lassabban hozó munkálatai miatt az 1957.-ben Bajorországban Heinrich Kreisel egy új topográfiai kiadvány típusát indított el, amelyet „Kurzinventar”-nak azaz rövid leltárnak nevezett. Ez küldetése szerint a nagy inventárium ideiglenes változata, mintegy annak előhírnöke, a meglévő „fehér foltok” ideiglenes lezárása, a további műemléki listák megalapozója. Jellemző ugyanakkor, hogy a nagytopográfia pénzügyi, szervezési és nem utolsó sorban szakmai – voltaképpen tartalmi - okokra visszavezethető késése közben a „Kurzinventar”-nak újabb és újabb, részben bővített kiadásai látnak napvilágot.²⁰ (Pl. Die Stadt Nürnberg: első kiadás 1962, második bővített kiadás 1977, változatlan utányomás 1982.)

A Dehio rendszert a második világháború után Ausztriában is átvették, egy ponton azonban lényegi módosítással. Az eredeti német változat kezdettől fogva és ma is *válogatás*, a más módon már feldolgozott ill. hozzáférhető anyagból, az osztrákok a művészeti topográfiát (Österreichische Kunsttopographie), és a „Dehio”-t *egyazon rendszer két, egymást kiegészítő elemének* tekintik. Azaz a „Dehio” náluk azt a szerepet is betölti, amit Bajorországban a „Kurzinventar” vállalt. Ausztriában egyébként 1970. óta folyik a „Dehio” sorozat teljes újrafeldolgozása.²¹

Távolabbra tekintve, Nicolaus Pevsner több mint negyven kötetes, ma is élő sorozatának a Buildings of Englandnek is a „Dehio” volt az ihletője²², és az alapeszme életképességét mutatja, hogy *jelenleg* folyamatban van a „Dehio” Lengyelországbeli meghonosítása, amely Szilézia feldolgozásával indul.²³

Az említett lengyel kezdeményezést témánk szempontjából, úgy gondolom nyugodtan tekinthetjük az idők jelének. A még csak nem is olyan régen felszívódott vasfüggönytől keletre eső régiókban mutatis mutandis természetes módon kerülnek napirendre, ill. részben újra napirendre azok a szakmai és szakmapolitikai kérdések, amelyek Nyugat-Európában az elmúlt fél évszázad folyamán felmerültek, és amelyekre ott többé-kevésbé kiforrott válaszok is születtek.

Az inventarizáció Európa nyugati felében ma már korántsem jelenti ugyanazt, mint száz évvel ezelőtt. A feldolgozott anyag bővülése nem egyszerűen mennyiségi kérdés, a szakmai célok is sokat változtak az idők folyamán. A kérdésnek kiterjedt vitairodalma van, amelynek a részleteibe most természetesen nem mehetünk bele. Ezzel összefüggésben, csupán jelzés erejéig az osztrák topográfia mai törekvéseire kívánok utalni. Eszerint a nagy topográfiát „elsősorban ott alkalmazzák, ahol a műemlékvédelemnek, vagy műemlékgondozásnak valamilyen különösen összetett kérdését kell alaposan tanulmányozni, mint például a nagyvárosok rendkívül komplex problémái, vagy az egyre nagyobb átalakítási nyomásnak

¹⁹ Az összes sorozat minden kötetének részletes bibliográfiai leírása im. 177-187.

²⁰ Petzet, Michael: Vorwort. Denkmalinventarisation in Bayern. Anfänge und Perspektiven. Arbeitsheft 9. Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege (1981.) 5. A lezárult sorozat tíz kötetének bibliográfiája im. 97-98.

²¹ Frodl-Kraft, Eva: Der „Dehio” – Erbe im Wandel. Deutsche Kunst und Denkmalpflege 75. (1982.) 70-81.

²² Cherry, Bridget: Nicolaus Pevsner und The Buildings of England. In: Georg Dehio (1850-1932) 100 Jahre Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler. Deutscher Kunstverlag München Berlin, 2000. 157-167.

²³ Dr. Dieter Martin úrnak a Vereinigung zur Herausgabe des Dehio-Handbuchs jegyzőjének szíves tájékoztatása (2002.)

kitett vidéki struktúrák.”²⁴ (Nyilvánvaló persze, hogy Ausztriában és sok más országban a szakmának már régen nem kell szembenéznie azzal, hogy az ország területének nagy részéről még egyszer sem készült részletes topográfiai felmérés.)

A fennebb vázoltak alapján általános tanulságként megfogalmazható, hogy az inventarizációs tevékenység akkor tölti be a hivatását és végzi becsületesen a feladatát, ha mintegy több húron tud játszani, ha a maximális célokra irányuló nagytopográfia mellett, mozgékonyabb, a friss szakmai igényekre könnyebben reagálni tudó és az új ismereteket gyorsan közzétenni képes, a szűken vett szakma körein túli közönséget is megcélzó projekteket egyaránt működtet.

Ez a felismerés nálunk sem új persze, hiszen még a MOB kereteiben megindult kutatásból kinőtt Genthon István féle, második bővített kiadásában már három kötetes, az egész országot áttekintő mű is éppen ennek nyomán jött létre, a csupán kézirat, de rendkívül alapos topobibliográfiai gyűjtésével együtt. És ilyenféle megfontolások játszottak szerepet később az MTA Művészettörténet Kutatócsoport már ismertetett félbemaradt vállalkozásában is. A törekvések irányát mutatja, hogy Genthonnál még 1850. volt a felső időhatár, az elkészült egyetlen, Fejér megye művészeti emlékeit feldolgozó kistopográfiánál viszont már 1970.

Programszerű folytatása azonban – mint tudjuk - egyik kezdeményezésnek sem volt, nem is nagyon lehetett. Előre lépésről viszont csak akkor beszélhetünk majd, ha ez a kutatási terület az alaptevékenységét lehetővé tevő hosszú távon biztosított költségvetési támogatáshoz juthat. Az elégséges, tartós és biztonsággal kalkulálható finanszírozás nemcsak a feladat és az elvégzendő munka rendkívüli méretei miatt szükséges, hanem elengedhetetlen az eredmény minősége szempontjából is. Hiszen a szükséges sokirányú szaktudás bevonása, a képzési feltételek megteremtése, az optimális csapatmunka megszervezése és mindezt támaszkodva az egységes szemléletnek és szerkesztési elveknek a kialakítása és érvényesítése másként nem képzelhető el. A zavartalan és folyamatos műhelymunka hiányából fakad a mégiscsak valahogy létrejött topográfiai irodalmunk nem kevés fogyatékosága is.

A későn jövőknek vannak azonban nem lebecsülendő előnyei is: rendelkezésükre áll mások sok munkával megszerzett tapasztalata, és lehetőségük van a legkorszerűbb módszerek és technikák bevetésével indítani. A gazdag nyugat-európai tapasztalatokat hasznosítva, saját feladatainkat és eddigi kezdeményezéseinket számba véve, a század és ezredfordulón túl, az Európai Unió tagjaként, végre stabil pályára állíthatnánk a magyarországi inventarizáció ügyét, nem feledkezve meg a magyar kulturális örökséggel kapcsolatos határokon túli feladatokról sem.

A mai helyzet

Somorjay Sélyisette fennebb hivatkozott beszámolója a legszorosabb értelemben vett céhen kívüli szakmai és nem szakmai érdeklődő számára jó és rossz híreket egyaránt tartalmaz.

A jó hírek szerencsére a szakmailag közvetlenül felelős KÖH 1992. óta önálló osztályként működő topográfiai munkacsoportjának hosszabb ideje jelentős erőfeszítéseket maga mögött tudó törekvéseivel és tevékenységével kapcsolatosak. A rosszak pedig csupán arra az általános és talán közismert helyzetre utalnak, hogy tizenöt évvel a nagy fordulat után nálunk még mindig nincs világos irányt követő, tehát a folyamatosság követelményét kielégítő

²⁴ Vancsa, Ekhart, Lehne, Andreas: Inventarisierung und Denkmalforschung. Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege LII. (1998/1.) 343.

kultúrpolitika, következésképpen alapvető stratégiai célok finanszírozása teljesen esetleges, értelemszerűen tehát következetlen, ezért most már több évtizede – és ha ez így megy tovább még beláthatatlan ideig – a műemléki topográfia ügye is kátyúban vesztegel.²⁵ A szerző nagyon helyesen ebből általánosságban le is vonja azt a szerintem mind gyakorlati, mind pedig elméleti szempontból egyedül helyes következtetést, hogy „...a törvényben rögzített alaptevékenységre vonatkozó kötelezettség nem elegendő garanciája a költségvetési források folyamatos biztosításának, s csak erős érdekérvényesítő magatartással lehet az értéktartás fontosságát, mint szempontot az örökségvédelmi stratégiai feladatok között elfogadtatni.”²⁶ A dolgozatom elején elmondottak éppen ennek a felismerésnek a következményeit igyekeznek megvilágítani.

A KÖH Topográfiai Osztályának immár több mint egy évtizedes működése során – amint a beszámolómból megtudjuk - szakmai szempontból két területen regisztrálható lényeges előre lépés: kialakították egy több lépcsős és több műfajú topográfiai tevékenység elvi és gyakorlati kereteit, és a szeszélyesen változó finanszírozási háttér függvényében számos területen adatbázisba szervezett módon jelentősen bővítették ill. mélyítették egy reménybeli országos műemléki topográfiai projektum nyersanyag és félkész termék készletét. Mindezt pedig úgy, hogy az alaposan kidolgozott „strukturált adatfelvételi rendszer” lehetőséget ad arra, hogy „az egyszerre több területen és alkalmasint különféle céllal készülő felmérések adatait egyesítse. Másfelől a tudományos kutatások eredményeit már [a már működő rendszer] a kutatás korai stádiumában a gyakorlati műemlékvédelem rendelkezésére tudja bocsátani.”²⁷

Lényeges szakmai eredmény továbbá, a topográfiai kutatásoknak az időközben változó törvényi követelményeket is figyelembe vevő differenciált megközelítése, amely egyfajta hierarchiát is követve, a következő tevékenységi területeket tartalmazza, ill. veszi számításba: az

-*új műemlékjegyzék* elkészítése, a 2001. évi LXIV. Törvény 30. §-a által előírt

-*elővédelmi lista* összeállítása, új kutatási feladatként nem a műemlékjegyzékből, hanem a műemlék aktuális fogalmából kiinduló

-*un. értékleltár* készítése, az utóbbira alapozva,

-*„akár egy Dehio típusú, szelektált anyagot közlő, akár egy teljességre törekvő, gyors inventárium jellegű kistopográfia – kiemelés EG.”* gondolata, a

-*nagytopográfia*, mit állandó főcél, és végül az aktuális igényeknek megfelelő

-*egyéb kiadványformák*, ill.

-*topográfiai portál* a hivatal honlapján.

A jövő tervezése szempontjából ezeken túl az is fontos körülmény, hogy az 1992. óta működő Topográfiai Osztályon folyó munka keretében jelenleg nyolc művészettörténész, egy történész levéltáros és tizenhat külső megbízott dolgozik. Amennyiben ugyanis újra megnyílna a lehetősége egy országos projektum felépítésének, ezzel a gárdával a projekt irányításban és az elengedhetetlenül szükséges képzési feladatokban már érdemben lehetne számolni.

²⁵ Mi sem érzékelteti jobban a kutatási terület mai és egyáltalán nem eurokonform hivatalos értékelését, mint az, hogy a több mint másfél évvel ezelőtti, egyébként nagy érdeklődést kiváltó konferenciáról, a műemlékvédelmi szakma kiválóan szerkesztett, magas színvonalú tudományos folyóirata, nyilván kisszerű anyagi nehézségek következtében, csak most, és 2004-ben 2002-es dátummal (!) volt képes reagálni.

²⁶ Somorjay Sélysette im. 156.

²⁷ im. 153.

A javaslat

Az elmondottak alapján talán nem meglepő, ha a műemléki topográfiák európai történetét és jelenlegi hazai helyzetét valamint pozitív adottságait figyelembe véve azt a javaslatot intézem mindazokhoz, akiket illet, hogy valamennyi a kérdést ismerő szakember és potenciális olvasó által óhajtott fordulat érdekében elevenítsük fel a magyar „kistopográfia” egyszer, vagy „másfélszer” már megkezdett programját. A félreértések elkerülése végett hamar leszögezem, hogy ezt semmiképpen sem a legszélesebb forrásbázis feldolgozásán alapuló nagytopográfiai kutatások alternatívájaként, hanem funkcionálisan annak kiegészítő elemeként vetem fel. Ebből a szempontból, sajátos kutatástörténeti helyzetünk figyelembe vételével, megítélésem szerint a Genthon-féle kezdeményezés eredményeinek és tanulságainak hasznosítása mellett, az osztrák Dehio modell lenne a leghasznosabb kiindulópont. Olyan megoldásról lenne tehát szó, amely a nagy és kis topográfiát egységes, egymást kölcsönösen feltételező ill. funkcionálisan kiegészítő rendszerben képes kezelni. Georg Dehio eredeti kezdeményezésének fő szakmai célja ugyanis – mint arra már utaltam - a hatalmas birodalom művészettörténeti összképének a hozzáférhetővé tétele volt, nem pedig az el nem végzett és csak a távoli jövőben remélhető alapvető inventarizációs feladatok hiányainak időleges pótlása. Ehhez képest Ausztriában a Dehio-féle rendszer átvételének idején az összkép megalkotása mindig is eleven igényének a kielégítésére irányuló szándék a németországinál jóval kevésbé feltárt anyag következtében az utóbbi feladat megoldását is hangsúlyosan felvetette. Nálunk e tekintetben még egyértelműbb helyzet.

A Dehio-rendszer meghonosítása mellett szól az is, hogy ez a projektum az anyaggyűjtés és feldolgozás terén csakúgy, mint a kiadványsorozat tartalmi és szerkesztési elveit, tipográfiájának, illusztrációs koncepciójának és külső megjelenésének részleteit tekintve sok kutatói generáció folyamatos munkája során kicsiszolt tudományos publikációs műfajt hozott létre. A megoldás különleges előnye, hogy a legmagasabb tudományos és más szakmai követelményeket, és az igényes nagyközönség kívánalmait egyszerre tudja kielégíteni. Nem véletlen, hogy pl. a hetvenes években Németországban a sorozat kötetei tízezres példányszámban keltek el.²⁸ (Ebben az esetben a példányszámot természetesen nem az egész országra, hanem az egyes szövetségi államokra kell vetíteni.) A bajor „Kurzinventar” pl. miközben szakmai szempontból teljes mértékben bevált, nem helyettesíthette, sőt egyáltalában nem tette feleslegessé a Dehio-Handbuch sorozat folyamatos megjelentetését

Az elmondottakból, azt hiszem világosan kitűnik, hogy egy a fentiekben felvetett, nevezzük így, Genthon-Dehio program megindítása szervesen illeszkedne a hazai topográfiai kutatások eddigi menetéhez, az utóbbi két évtizedben elért eredményeihez és érvényesnek tekintett céljaihoz, és anélkül hozhatna már a kezdeti szakaszban meggyőző és az ügy továbblendítésére alkalmas eredményeket, hogy akár anyagiakban, akár személyi feltételekben a kezdeményezőket teljesíthetetlen követelmények elé állítaná.

A projekt felépítését és lefolyását a következőképpen képzelem el. A jelek szerint, a KÖH-nél már meglévő adatbázisok, gyűjtések viszonylag kis ráfordítással alkalmas kiindulópontul szolgálhatnak arra, hogy néhány éven belül akár több kistopográfiai kötet is megjelentethető legyen. (Az persze természetes, hogy ez is többletforrást és bizonyos személyi bővítést igényelne. Mostanáig éppen ez, az első kis lépés jelentett áthághatatlan akadályt.) Ehhez kiegészítésként hozzá lehetne számítani az MTA keretei között már elkészült és felújításra, javításra és bővítésre egyaránt értett Fejér megyei kötetet, amelynek a székesfehérvári része már szintén jelentős előmunkálatokat tudhat maga mögött. Az utóbbi persze felveti a KÖH és

²⁸ Frodl-Kraft, Eva: Der „Dehio” – Erbe im Wandel, im. 70

az MTA Művészettörténeti Intézete együttműködésének szükségességét, aminél ez ügyben természetesebbet, elvi és gyakorlati szempontok ezt támogató sokasága miatt, egy elfogulatlan megfigyelő el sem képzelhetne. Mindent egybe vetve megítélésem szerint az érdemi elhatározástól számított egy-másfél éven belül a sorozat első kötete megjelenhetne és azt nagyjából hasonló ütemben követhetnék a továbbiak. A nyilvánosságban folyamatos megjelenésekkel jelen lévő projekt így öt-hét év alatt olyan szintre fejlődhetne, hogy célszerűen meghatározott léptékben és alaposan átgondolt tartalommal tizenöt-húsz éven belül az országterület egésze nagyjából egységes szempontok és módszerek szerint feldolgozható lenne.

Arra is gondolni kell, hogy egy *működő és csakis egy működő* projekt lehet az, amely mellett, hogy a közönség széles köreivel megismerteti a topográfiai kutatások értelmét és hasznát, és szakmai szempontból semmivel sem pótolható eredményeket hoz, természetes módon erősíti az esélyét annak, hogy a nagytopográfia ma még kilátástalannak tűnő ügye is végre új és kedvező kontextusba kerülhessen.

Mindezen kérdések további mérlegelése és a megvalósítandó konkrét megoldás kiválasztása azonban akkor válik időszerűvé, ha a magyar tudomány és kultúra ez ügyben illetékes tényezői elhatározzák, hogy műemlékeink és általában is építészeti örökségünk értékeinek szakmai feltárásában és közkinccsé tétele érdekében a finanszírozás tekintetében a maradványelvre kárhoztatott inventarizációs tevékenység helyett az európai élvonalhoz illeszkedő és a felzárkózás valós lehetőségét nyújtó topográfiai programot indítanak el. A főszereplőket mindenki ismeri: a Kulturális Örökség Hivatala, amelynek a műemlékek nyilvántartása állami feladata, a Kulturális Örökség Minisztériuma, amelynek ezt a tevékenységet finanszírozni kell és közreműködőként, mint a bevezetőben említett konferencia közös megrendezése is bizonyítja számításba vehető a Magyar Tudományos Akadémia is, amely egyébként a tudományos érdekek alapján megalakulása óta szakmai támogatója, olykor szervezője és kiadói gazdája is volt ennek a tevékenységnek.